

Straty wojenne na znaczkach Poczty Polskiej

20 listopada 2009 r. Poczta Polska wprowadziła do obiegu pierwsze trzy znaczki z serii „Utracone Dzieła Sztuki”, powstałej we współpracy z Ministerstwem Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Przedstawiają one dzieła trzech wielkich mistrzów: Albrechta Dürera (1471-1528), Rembrandta van Rijn (1606-1699) oraz Paula Rubensa (1577-1640), zaginione w wyniku II wojny światowej i do dnia dzisiejszego poszukiwane przez Gabinet Rycin Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego oraz Muzea Narodowe w Gdańsku i Warszawie.

Ekslibris Willibalda Pirckheimera, dzieło Dürera, delikatny rysunek piórkiem noszący datę 1503, poprawioną później – jak sądzono – ręką samego mistrza na 1513, należał wraz z innymi dziełami tego autora: *Leżącą łwicą* i *Madonną z Dzieciątkiem* do najcenniejszych eksponatów Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie.

Gabinet Rycin został założony w 1818 r., rok po powołaniu Biblioteki Uniwersyteckiej. Stanisław Kostka Potocki (1755-1821), ówczesny minister wyznań i oświecenia, który wraz ze Stanisławem Staszicem przyczynił się do powstania w 1816 r. Uniwersytetu Warszawskiego, był również patronem Gabinetu Rycin. Z jego inicjatywy zakupiono od spadkobierców króla Stanisława Augusta Poniatowskiego zbiór rycin i rysunków należących niegdyś do monarchy, a w celu uzupełnienia tej i tak już bogatej kolekcji Potocki ofiarował Uniwersytetowi własne zbiory graficzne, w tym wspomniany wyżej Dürerowski *Ekslibris Pirckheimera*.

Dalsze losy *Ekslibrisu* związane były z losami Biblioteki i Uniwersytetu. Wywieziony do Rosji w 1832 r., w ramach

konfiskat po powstaniu listopadowym, przez 91 lat przechowywany był w Akademii Sztuk Pięknych w Sankt Petersburgu. Rewindykowany po traktacie ryskim, powrócił do odrodzonej Polski w 1923 r. Przed wojną kolekcja Gabinetu Rycin była nie tylko najstarszym publicznym zbiorem graficznym w Polsce, ale też największym, liczącym ponad 100 tysięcy obiektów. W wyniku II wojny światowej utraciła 66 proc. swoich zbiorów.

W listopadzie 1939 r. specjalna komisja niemiecka pod przewodnictwem dr. Josepha Mühlmanna z Salzburga, starszego, przyrodniego brata Kajetana Mühlmanna, podsekretarza stanu przy Hansie Franku i zarazem specjalnego pełnomocnika do zabezpieczenia dzieł sztuki w Generalnej Guberni, rozpoczęła w Warszawie swój grabieżczy proceder. W ramach akcji „zabezpieczania” dzieł sztuki 21 listopada 1939 r. zabrała z Uniwersyteckiej Biblioteki m.in. 275 rysunków, w tym 3 prace Albrechta Dürera. W 1940 r. *Ekslibris Willibalda Pirckheimera* został opublikowany w katalogu *Sichergestellte Kunstwerke im Generalgouvernement*, wydanym we Wrocławiu, jako pozycja katalogowa 226. Na egzemplarzu przechowywanym w Zbio-

rach Specjalnych Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk widnieje adnotacja z 1943 r., uczyniona ręką Josefa Rickera, kierownika magazynu Urzędu Pełnomocnika Specjalnego: „Berlin”, „Blat. 53,1”. Jest to ostatnia informacja o losach tego obiektu. Na niej dalszy ślad się urywa.

Chrystus upadający pod krzyżem, namalowany przez Paula Rubensa na dębowej desce między 1612 a 1615 rokiem jest jednym ze szkiców wykonanych do obrazu przeznaczonego dla opactwa w Afflighem w Belgii, a obecnie znajdującego się w Muzeum Royal des Beaux-Arts w Brukseli. W końcu XIX w. należał do bogatej kolekcji wziętego petersburskiego lekarza Jana Popławskiego, Polaka urodzonego na Syberii. Zakupiony od Popławskiego w maju 1935 r. przez Zarząd Miejski m.st. Warszawy, stał się jednym z cenniejszych eksponatów Muzeum Narodowego w Warszawie. Po kapitulacji stolicy w 1939 r. i to dzieło, tak jak obiekty z Biblioteki Uniwersyteckiej i ok. 100 innych obrazów wielkich mistrzów z Muzeum Narodowego w Warszawie, stało się łupem Josepha Mühlmanna. W połowie grudnia 1939 r. obraz był już w Krakowie – składnicy najcenniejszych obiektów „pierwszego wyboru” – pod zarządem Kajetana Mühlmanna. On również znalazł się w katalogu *Sichergestellte Kunstwerke im Generalgouvernement* jako pozycja katalogowa 84. W sierpniu 1944 r., w obawie przed zbliżającą się Armią Czerwoną, wraz z innymi cennymi dziełami takich mistrzów, jak Leonardo, Rafael i Rembrandt, na polecenie generalnego gubernatora został ewakuowany do majątku Richthofenów w Sichowie. W tym miejscu kończą się udokumentowane wojenne losy szkicu Rubensa.

W latach 60. wydawało się, że obraz ten został odnaleziony. Łudząco podobny szkic Rubensa przywieziony został z zagranicy przez ówczesnego funkcjonariusza partyjno-państwowego i trafił do Muzeum Narodowego w Warszawie. Jednak dokładne przebadanie obrazu i podobrazia przez konserwatorów wykazało, że nie może to być poszukiwana strata wojenna. Trudno bowiem uwierzyć, że pęknięta wzdłuż deska może

nagle się scalić i zarysować w poprzek.

Jakub opowiadający sen, akwaforta z 1638 r., należała do Rembrandtowskich dzieł w zbiorach graficznych Jacoba Kabruna (1757-1814). Ten kupiec i dyplomata, kolekcjoner i bibliofil zapisał tę akwafortę, wraz z całą kolekcją: obrazami, rysunkami, rycinami mistrzów europejskich od końca XV do początków XIX w. oraz biblioteką „ze wszystkimi przynależnościami”, w testamencie gdańskiej społeczności. W latach 1821-1822 kolekcja eksponowana była w domu Eggera i Normana przy Długim Targu. W latach 1833-1872 znalazła swoją stałą siedzibę przy ul. Ogarnej 10. Spisy inwentarzone sporządzone w 1856 i 1859 r. wykazały, że liczyła ona 349 obrazów olejnych, 6890 rycin o różnym charakterze i technikach, 1742 rysunki oraz 64 prace imitujące rysunki. Opracowany przez F. Blocka i C.L. Duisburga, wydany w Gdańsku w 1861 r., katalog zbiorów grafiki i rysunku w kolekcji Jacoba

trowane przez Armię Czerwoną, zarówno te w Niemczech, np. w okolicach Halle, jak i te umieszczone bliżej. Na terenie Gdańska i okolicy działała grupa pracowników Komitetu ds. Sztuki przy Radzie Ministrów ZSRR przydzielona do II Frontu Białoruskiego, której celem było rozpoznanie obiektów o wartości muzealnej w przejętym przez wojsko majątku zdobyczym. Przewodził jej Leontij Denisow, który na czas trwania tej akcji został mianowany podpułkownikiem.

Od maja do lipca 1945 r. grupa ta, działająca na terenie Gdańska i w okolicy, przeszukała „dziewięć miejsc” i 21 miejscowości, gromadząc sporą liczbę dzieł sztuki, w tym 129 pudeł grafik zawierających 1500 rycin. Z Gdańska wywożono je samolotem i koleją, raz 17 skrzyń innym razem 81 skrzyń i paczek.

W 1956 r. w wyniku rewindykacji powróciło ze Związku Radzieckiego do Gdańska 50 obrazów, 397 rysunków

Kabruna zawierał opisy 8800 prac, w tym 7022 rycin i 1778 rysunków. Akwaforta *Jakub opowiadający sen* zapisana została pod nr kat. 4550.

Kolekcja Kabruna dała początek zbiorom Muzeum Miejskiego powstałego w 1870 r., oficjalnie do nich włączona w 1872 r., gdy obecna siedziba muzeum – późnogotycki klasztor po franciszkański – została przystosowana do celów ekspozycyjnych, nie zatraciła jednak swojej odrębności, dbano o to, by ją powiększać, dokonując zakupów zgodnych z jej charakterem.

Gdy zbliżał się front wschodni zabezpieczono najcenniejsze obiekty wywożąc je, ukrywając w skrytkach i składnicach. Wszystkie zostały spene-

i 1543 rycin z kolekcji Kabruna.

Pierwszy dzień emisji trzech znaczków z serii „Utracone Dzieła Sztuki” uświetnił wydanie okolicznościowych kopert z uwiecznionymi na nich portretami twórców poszukiwanych dzieł, pochodzących ze zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie. Są to:

1. Wenceslaus Hollar, *Portret Albrechta Dürera* wg jego autoportretu z 1498 r., akwaforta, 1645; nr inw.: Gr.Ob.R.s.d.167 MNW

2. Paulus Pontius, wg Antona van Dycka, *Portret Petera Paula Rubensa*, miedzioryt, z „Iconographii” A. van Dycka, wyd. ok. 1645; nr inw.: Gr.Ob. Nid.3577 MNW

3. Rembrandt van Rijn, *Autoportret*

UTRACONE DZIELA SZTUKI, na znaczku rysunek poszukiwany przez Gabinet Rycin Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego

Władysław Hollar
„Portret Albrechta Dürera wg jego autoportretu z 1498 r.”
w obecnych zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie

PIERWSZY DZIEŃ OBIEGU
FDC POCZTA POLSKA

UTRACONE DZIELA SZTUKI, na znaczku obraz poszukiwany przez Muzeum Narodowe w Warszawie

D. PETRVS PAVLVS RVBBENSEQVES
REGI CATOLICO IN AUSTRIACAE CORNELIO A
FESTIS. XVI. APRILIS. ANSTYRE.
Paulus Pontius, „Portret Petera Paula Rubensa”
w obecnych zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie

PIERWSZY DZIEŃ OBIEGU
FDC POCZTA POLSKA

UTRACONE DZIELA SZTUKI, na znaczku akwaforta poszukiwana przez Muzeum Narodowe w Gdańsku

Rembrandt van Rijn, „Autoportret w berecie i szalu”
w obecnych zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie

PIERWSZY DZIEŃ OBIEGU
FDC POCZTA POLSKA

w berecie i szalu, akwaforta, 1633; nr inw.: Gr.Ob.Nid.3851 MNW

Wizerunki artystów mogły być zamieszczone na kopertach dzięki uprzejmości Muzeum Narodowego.

Na każdej z kopert jest naklejony znaczek przedstawiający utracone dzieło sztuki odpowiednio zestawione z wizerunkiem autora, standardowo umieszczona nazwa serii „Utracone Dzieła Sztuki”, napis „Pierwszy dzień obiegu” i data „20 listopada 2009 r.” Każda koperta pierwszego dnia obiegu ostemplowana jest datownikiem w kształcie pustych ram z nazwą serii i datą emisji. Zarówno znaczki, jak i koperty zostały wydrukowane w Polskim Wydawnictwie Papierów Wartościowych. Autorem projektu jest Kazimierz Balik.

Koperty pierwszego dnia obiegu znaczka pocztowego zwane z angielska FDC (ang. First Day Cover) jako stałe wydawnictwo towarzyszą emisji nowego znaczka w Polsce od roku 1950 (pojawiały się one też i wcześniej, ale tylko okazjonalnie). Od tej pory zmieniały się wielkości napisów na kopertach i rodzaje stempli. Od 1954 r. zaczęto wydawać koperty FDC z odpowiednim rysunkiem i indywidualnym dla całego nakładu datownikiem, nawiązującymi tematycznie do umieszczonego na nim znaczka. Dla zainteresowanych warto może wspomnieć, że filatelistyczna wartość ich wzrasta, gdy koperta była użyta w prawdziwym obiegu pocztowym. ■

LITERATURA

Elżbieta Budzińska, *Warszawskie rysunki Dürera*. „Cenne Bezcenne/Utracone” nr 4/1998

Włodzimierz Kalicki, *Stara lwica mocno śpi*. „Gazeta Wyborcza” (30-01-2002)

Maria Korzon, *Przyczynek do historii gdańskich zbiorów artystycznych. Część 1-3*. „Cenne Bezcenne/Utracone” nr 1-3/2000

Robert Kudelski, *Zaginiony szkic Rembrandta*. „Cenne Bezcenne/Utracone” nr 2/2006

Anna Pankiewicz, *Looting of the Dürer Drawings from the Warsaw University Library w: The Fate of the Lubomirski Dürers. Recovering the Treasures of the Ossoliński National Institute*. Wrocław 2004

Maria Romanowska-Zadrozna, *Tadeusz Żdrowy, Straty wojenne. Malarstwo obce*. Poznań 2000

Wanda M. Rudzińska *Straty w zbiorach Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie w latach II wojny światowej* HYPERLINK "<http://www.uw.edu.pl/kwart/rycbyw.html>" <http://www.uw.edu.pl/kwart/rycbyw.html>

Kalina Zabrska, *Jacob Kabrun i jego kolekcja*. w: *Straty wojenne. Kolekcja Jacoba Kabruna. T. 1. Ryciny. Historia i dokumentacja. T. 2. Ryciny. Katalog. T. 3 Ryciny. Ilustracje*. Poznań 2000